

İbrahim Paşa Mahallesi'nde Bir Grup Geleneksel Erzurum Evi Üzerine Plan Restitüsyonu Denemesi

A Restitution Study for the Plans of a Group of Traditional Erzurum Houses in İbrahim Paşa District

Emriye KAZAZ

EXTENDED ABSTRACT

The aim of this study is to purpose a restitution for the plan of a group of traditional Erzurum houses, which were built as independent but adjacent houses in the second half of the 18th century in the historical city center of Erzurum, by examining the spatial, structural and functional transformation with the abolition of borders while transforming into a café/restaurant. These traditional Erzurum houses are located at the intersection of Raşit Paşa and Salih Yüzbaşı Streets in İbrahim Paşa District, which is one of the historical settlements in the south west of Inner Castle. Houses once used independently began to be used as a single building with a number of changes made in the plan layout. However, during the change of function, facade layout and numerous spaces intertwined under the same roof and this made it difficult to understand the original plan scheme of the buildings. As there is a lack of documentation of the changes made and the presence of ambiguity in the different verbal information sources about the buildings, the main problem of this study is to determine the number of houses the cafe/restaurant consists of. Other important problems are the determination of the boundaries and the spatial organization of the houses. In addition, the scarcity of written sources in literature about these historic adjacent houses, which are numerous but more modest in the urban fabric compared with the two-story independent houses, increases the importance of this study. In order to reveal the changes and transformation of a group of traditional Erzurum houses built independently but adjacent to each other, first of all, traditional Erzurum houses were examined architecturally under the headings of location, plan and facade layout, material and construction technique properties. Then the architectural features and possible traces of change on this group of buildings, which were not mentioned in any source or document, were revealed in terms of location and plan features. After documentation of the current situation, property deeds, cadastral plans, satellite images, old photographs, historical and current maps, traces of the buildings themselves, information about traditional Erzurum houses and comparative studies were used to understand the different building phrases and restitution of the plan of these buildings. When the archive documents are evaluated, it is understood that the group of buildings were built in the second half of the 18th century according to Nene Saliha Hanım's Foundation record dated to 1791-92. Also, parcel numbers with 6, 7, 8, 9, 10, 11 belong to a foundation named "Nene Saliha Hanım" and parcel numbers with 5, 15, 16, 17, 18, 41 and 42 belong to private property according to the land registers. Within the building group, in addition to eight independent houses analyzed spatially, functionally and structurally, the external body walls and garden boundaries of at least two more houses, which do not exist currently, were identified. Possibly, a khan might have existed in the place of one. Unlike the traditional Erzurum houses mentioned in the literature, these houses, for which a restitution is prepared, have a simple spatial organization consisting of one or two rooms. The studied houses, which contain many clues about the social and cultural life style of the old Erzurum city, yet which are decreasing in number, should be registered as cultural assets by the relevant Conservation Board. Additionally, the reconstruction permit decision given in the Conservation Development Plan for this region that conforms to many protection criteria such as historical, architectural, continuity, rarity and memorial value with its structure, parcel and streets should be re-evaluated. This study is important as it reveals that these single-story houses, which are stacked in a building block on a traditional street texture, with modest architectural organization should be part of the relevant literature on traditional Erzurum houses, which mainly deals with independent separate two-story houses owned by wealthy families. In addition, it is stated for the first time in the literature with this study that the parcels inside the building block get access to the main street through a common closed inner street, in contrast to the houses lined up adjacent to each other on independent lots on the street.

Keywords: Restitution; tandoor house; traditional Erzurum house; traditional superstructure.

Atatürk Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Anabilim Dalı, Erzurum

Başvuru tarihi: 04 Aralık 2019 - Kabul tarihi: 13 Şubat 2021

İletişim: Emriye KAZAZ. **e-posta:** emriyekazaz@atauni.edu.tr

© 2021 Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi - © 2021 Yıldız Technical University, Faculty of Architecture

ÖZ

Erzurum'un sıra dışı iklim özellikleri geleneksel evlerin mimari biçimlenmesinde başrol oynamıştır. Soğuk ve sert iklimin etkisiyle birbirine sıkı sıkıya yaslanan evler, kent dokusu içinde adeta bir yığın görünümündedir. Küme halindeki geleneksel konutların yanı sıra daha az da olsa bağımsız inşa edilen geleneksel konutlar da bulunmaktadır. Geleneksel konut dokusu içinde görece mütevazı olan bu küme evler hızla yok olmakta ve aralarında yalnızca plan, cephe, iç mekân ve malzeme gibi özellikleri ile ön plana çıkan geleneksel evler tescillenerek korunmaya değer görülmektedir. Oysa ki, tarihi çevreleri bütüncül bir yaklaşımla korumak yerine tek yapı ölçeğine indirgemek geleneksel mahalle ölçeğinde sokak, yapı ve parsel ilişkilerinin zarar görmesine ve geleneksel dokunun yok olmasına neden olmaktadır. Erzurum'da da tarihi çekirdeği oluşturan İç Kale çevresinde dağınık olarak kalan geleneksel konutların bir kısmı, devam eden kentsel dönüşüm çalışmaları nedeniyle yıkılma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Erzurum'un tarihsel birikimini ve değerlerini günümüze taşıyan bu yapıların korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması kültürel mirasın yaşatılması için son derece önemlidir. Bu bağlamda, İç Kale'nin yakın çevresinde kentsel sit ve üçüncü derece arkeolojik sit alanı içinde bulunan tarihi İbrahim Paşa Mahallesi'nde tescilli bulunmayan bir grup geleneksel Erzurum evi ele alınmıştır. On sekizinci yüzyıl sonlarında bağımsız ancak birbirine bitişik konutlar olarak inşa edilen ve tarihsel süreç içinde bütünlükten kafe-restorana dönüşen bir grup geleneksel Erzurum evinin mekânsal, yapısal ve işlevsel dönüşümünün izleri incelenmiştir.

Anahtar sözcükler: *Geleneksel Erzurum evi; geleneksel üstörtü; restitüsyon; tandirevi.*

Giriş

Geleneksel konut mimarisi ile ilgili çalışmalarda, yapıların mimari karakterini iklim ve coğrafya gibi çevresel koşulların yanı sıra malzeme, yapım tekniği, sosyal ve kültürel yapı gibi yerele özgü değişkenlerle açıklamak ortak bir eğilimdir. Eldem (1984), "Türk Evi" başlığı altında incelediği geleneksel konutların detaylar ölçeğinde bazen bir yerleşimden diğerine değişebileceği durumlar olduğunu belirtmekle birlikte Anadolu'daki bölgeleri esas alarak konut mimarisini yedi gruba ayırarak tipolojiler oluşturmuştur. "Türk Evi" eksenindeki çalışmalara ilaveten Tuztaş ve Aşkun'un (2013) "Osmanlı Evi" ve "Anadolu Evi", Kuban'ın (1995) "Hayatlı Evi" gibi daha çok kültürel ve işlevsel yaklaşımların yanı sıra Kahya'nın (1988) ifade ettiği gibi, bölgesel veya yerele özgü geleneksel mimari karakterin incelendiği zengin bir geleneksel konut literatürü bulunmaktadır.

Doğu Anadolu evleri içinde değerlendirilen geleneksel Erzurum evleri mimarisi ile ilgili önemli bir literatür birikimi vardır. Hotan'ın (1946, 1947) geleneksel Erzurum konutlarının plan, cephe özellikleri, mimari elemanları, malzeme ve yapım tekniği hakkında kısaca bilgi veren çalışmaları 1900'lü yılların ilk yarısına ilişkin önemli gözlemleri içerir. Akın (1991), kubbenin alternatifi olarak ifade edilen kır langıç örtünün anıtsal ve simgesel anlamı üzerinde durarak, kökenlerini Asya göçebe kültüründeki yer evlerine dayandırmakta ve Doğu Anadolu gibi soğuk iklim bölgesi konutları için tercih edilme sebeplerini ortaya koymaktadır. Karpuz'un (1993) birçoğu bugün yıkılmış olan 40 adet geleneksel Erzurum evinin plan şemalarını inceleyerek yaptığı tipoloji çalışması konu ile ilgili en köklü çalışma olma niteliğini hala korumaktadır. Ne var ki, son yıllarda gerek restore edilen veya rekonstrüksiyonu yapılan evler gerekse yıkılan veya hala tescil edilmemiş geleneksel konutlar için daha kapsamlı bir biçimde bu çalışmanın güncellenmeye ihtiyacı olduğu açıktır. Gündoğdu (1997), geleneksel Erzurum evlerinin malzeme, yapım tekniği ve mekânsal özelliklerinden

genel olarak bahsetmektedir. Tozlu ve Küçükuşurlu (2002), şehrin geçirmiş olduğu yıkıcı depremlerin ardından yeniden inşa ve onarım faaliyetlerinden bahsederlerken, şehri ziyaret eden seyyahlar ve önemli kişilerin mekânsal deneyimlerini aktarmalarıyla geleneksel konutların işlevsel şemaları ile ilgili son derece önemli bilgiler vermektedirler. Köşklü'nün (2005) geleneksel Erzurum evinin karakteristik mimari elemanlarından biri olan tandirevinin inşası ile ilgili çalışması geleneksel inşa tekniklerinin belgelenmesi açısından önemlidir. Sağlam ve Yurttaş'ın (2020) çalışmasında; şehirdeki mevcut geleneksel ev stokunun sayısal verileri, fiziki durumu, plan, cephe özellikleri ve mimari elemanları gibi konular ele alınmaktadır.

Ne var ki, geleneksel Erzurum evleri ile ilgili çalışmalar daha çok kütle, cephe ve plan şeması gibi mimari ve bezeme özellikleri ile ön plana çıkan varlıklı ailelerin konutları esas alınarak oluşturulmuştur. Geleneksel yerleşim karakterinin oluşmasında önemli etkisi olan görece daha mütevazı evler bu çalışmalar içinde hemen hemen hiç yer almamaktadır. Oysa ki adeta birbirine kenetlenmiş biçimde bir araya gelen bu evlerin birbirleri ile ilişkileri ve plan şemaları geleneksel Erzurum evleri mimari özelliklerinin bütünüyle ortaya konulabilmesi için son derece önemlidir. Bu bağlamda, bu çalışmada İç Kale'nin güneybatısında tarihi yerleşimlerden biri olan İbrahim Paşa Mahallesi'nde kafe-restorana dönüştürülen birbirine bitişik ancak bağımsız olan bir grup geleneksel Erzurum evinin mekânsal, yapısal ve işlevsel dönüşümünün izleri incelenerek plan restitüsyonu yapılmaktadır.

Araştırma yöntemi olarak; tarihsel süreç içinde yapı grubunun geçirdiği dönemlere ilişkin bilgi ve belgeler için tapu belgeleri, kadastral planlar, uydu görüntüleri, eski fotoğraflar, tarihi ve güncel haritalar kullanılmıştır. Orijinal mekân çözümlenmesi için ise geleneksel Erzurum evleri mimarisi ile karşılaştırmalı çalışma ve yapının kendinden gelen izlerden yararlanılmıştır.

Tarihi Arkaplan

Anadolu'da deniz seviyesinden 1959 metre yükseklikteki tek büyük yerleşim yeri olan Erzurum, yüksek bir yaylanın güneybatı bölümünde, kuzeyde Dumlu, güneyde Palandöken dağları ile çevrili bir vadinin ortasındaki geniş ovanın hâkim noktasında yer alan İç Kale ve çevresinde kurulmuştur.

Doğu Anadolu'nun en önemli ve eski yerleşimlerinden biri olan Erzurum, Doğu Roma İmparatorluğu döneminde İmparator II. Theodosios'a izafeten Theodosiopolis olarak daha sonra Karin veya Karnoikalak, Kalikala, Erzenü'r Rum, Erzen-i Rum, Erz-i Rum ve Arz-ı Rum gibi farklı isimlerle anılarak son olarak Erzurum adını almıştır (Yurttaş ve ark., 2008). İlk yerleşim tarihi bilinmemekle birlikte tarih boyunca farklı devletlerin yönetiminde bulunan şehir, İranlılar, Doğu Romalılar, Bizanslılar, Araplar, Saltuklular, İlhanlılar, Moğollar, Eretnaoğulları, Karakoyunlular, Timurlar, Akkoyunlular, Safeviler gibi birçok devletin himayesi altına girmiş, 1518-1519 tarihleri arasında Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethedilmiştir. Son olarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin egemenlik sınırları içerisinde (Küçük, 1995; Pamuk, 2007).

İç Kale ve çevresinde farklı tarihsel dönemlere ait Çifte Minareli Medrese (XIII. yüzyıl), Ulu Cami (1179), Üç Kumbetler (XIII-XIV. yüzyıl), Yakutiye Medresesi (1310-1311), Lala Paşa Camisi (1562-1563) gibi çok sayıda anıtsal kültürel miras bulunmaktadır. Bunlar kentin önemli nirengi noktalarını tanımlarken Erzurum'un kendine özel iklimsel koşulları ve sosyal kültürel yapısının şekillendirdiği sivil mimarlık ürünleri olan evler de kent dokusunun en önemli bileşenleridir.

Şekil 1'de gösterilen Tournefourt'un 1702 yılına ait Erzurum gravürü (Küçük, 1995), Palandöken dağının eteğinde kurulmuş şehirde iç kale, çevresindeki dış surlar ve içindeki birçok anıtsal yapı ve sivil mimarlık örnekleri hakkında bilgi vermektedir.

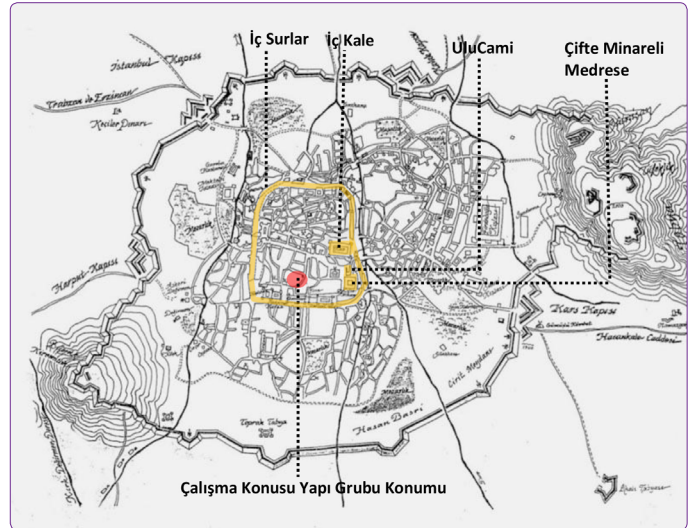
1904 yılında Kafkasyalı Kurmay Yüzbaşı Fuat Bey tarafından çizilen haritada (Şekil 2) şehrin yerleşim karakteri,

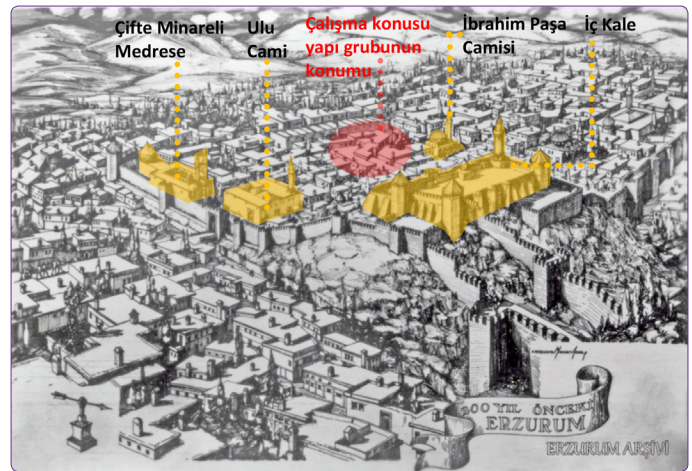
Şekil 1. 1702 yılında Tournefourt'un Erzurum gravürü (Küçük, 1995).

surlar, sur kapıları, tarihi yapılar, okullar ve oteller hakkında bilgilere ulaşılırken, haritanın alt kısmındaki notlarda iklimin soğuk, kışların sert, evlerin ise kâgir ve iki katlı olduğu açıklamaları yer almaktadır (Yurttaş, 2000).

Akok'un (2019) araştırmalarından yola çıkarak XVIII. yüzyıla dair iç kale, çevresindeki surlar ve tarihi merkeze ilişkin hazırlanmış olduğu rekonstrüksiyon çiziminde, şehrin kentsel topoğrafyası açık bir biçimde okunabilmekte, anıtsal yapılar ve evlerin birbirleri ile ilişkileri izlenebilmektedir (Şekil 3). Şehrin hâkim noktasında kurulmuş olan iç kale çevresine yayılan şehirde, organik sokak dokusu hâkim olup bu sokakları takip eden birbirine bitişik ve düz damlı evler adeta bir yığın görünümündedir. Tek ya da iki katlı, düz toprak çatlı evler sokak üzerinde neredeyse kesintisiz bir hat oluşturmakta ve aralarında tek boşluklar olan bah-

Şekil 2. Kafkasyalı Fuat Bey'in Erzurum haritası (1904) üzerinde bazı önemli anıtsal yapılar ve çalışma grubu yapıların konumları (Erzurum Arşivi, 2019).

Şekil 3. Mahmut Akok'un XVIII. yüzyıl Erzurum'unu gösteren rekonstrüksiyon çizimi üzerinde, çalışma konusu yapı grubu ve çevresindeki bazı anıtsal yapıların konumu (Akok, 2019).

çeleri ile birlikte yapılar, topoğrafya ile uyumlu bir biçimde sokak üzerinde kademelenmektedir.

Erzurum ile ilgili tarihi haritalar, gravürler ve görsellerden de takip edilebileceği gibi çalışma konusu yapı grubu, İç Kale'nin güneybatısındaki tarihi kent çekirdeğinde yer almaktadır. Nitekim Kuban'ın (2019), 1960'lı yıllarda Erzurum'un korunması gereken anıtsal yapıları, tabyaları, sokakları, evleri ve bakı noktaları için hazırlamış olduğu haritada, yapılar ve çevresi "Korunacak Sokak ve Evler" başlığı altında işlenmiştir. Dolayısıyla kafe-restoran olarak işletilen ve ticari adı "Erzurum Evleri" olarak bilinen çalışma konusu yapı grubunu; tarihi bir mahallede, geçmişten beri izi devam eden tarihi bir sokak üzerinde, geleneksel Erzurum evleri karakterini devam ettiren birbirine bitişik

konumlanmış evler olarak da ifade etmek mümkündür (Şekil 4). Ne var ki, aradan geçen zaman içinde korunması gereken geleneksel evlerin sayısı giderek azalmıştır.

Ayrıca yapı grubunun bulunduğu bölge, 2018 yılında onaylanan Koruma Amaçlı İmar Planında (KAİP) "Kentsel Sit Sınırı" içinde "Üçüncü Derece Arkeolojik Sit Alanı" olarak işlenmiştir. Yalnız yapı grubunun tescilleri olmadığından yıkılmalarına ve buldukları yapı adası sınırlarının yoldan çekilerek daha parçalı bir dokuya dönüştürülmesine karar verilmiştir. Yapı adalarına "ticaret" ve "tercihli kullanım" olmak üzere özel yapılaşma koşulları [taks: 1.00, bitişik nizam, kat sayısı: 2, yapı yüksekliği (hmax): 6.50 metre] getirilmiştir (Şekil 5).

Geleneksel Erzurum Evlerinin Mimari Özellikleri

Ülkemizde geleneksel konutlarla ilgili yapılan araştırmaların çoğu "Türk Evi" olarak adlandırılan ve aslında İstanbul, Edirne ve yakın çevresini içine alan Marmara Bölgesi'ndeki konut uygulamalarını daha çok kapsamaktadır ki, Eldem (1984), merkezden uzaklaştıkça iklim, malzeme ve kültür gibi yerel etkilerle bölgesel özelliklerin ön plana çıktığını ifade etmektedir. Doğu Anadolu Bölgesi'nde geleneksel Erzurum evleri, bölgenin sıradışı iklim koşulları, sosyal, kültürel yapısı ve ekonomik koşullar gibi yerel dinamikler sonucu şekillenen kendine özgü bir mimari karaktere sahiptir. Geleneksel Erzurum evleri ile ilgili yapılan çalışmaların birçoğu bu duruma dikkat çekmektedir.

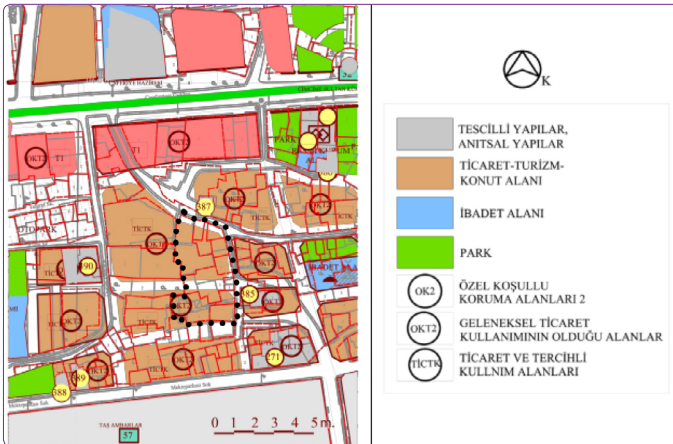
Tozlu ve Küçükuşurlu'nun (2002) aktardığı gibi, Evliya Çelebi, XVII. yüzyıl Erzurum evleri ile ilgili gözlemlerini aktarırken evlerin mimari özelliklerine ilişkin önemli bilgiler vermektedir. Erzurum'da evlerin ana malzemesinin taş olduğunu, evlerin çoğunun zeminden aşağıda (tahtani) ve zeminin üstünde (fevkanisi) yapılan çok az ev olduğunu ifade etmektedir. Evliya Çelebi'ye göre bunun sebebi, havasının soğuk olmasıdır. Yine soğuktan dolayı evler ve kubbeleri yapıların baca, dam ve kubbelerinin muşambalı, kapıların ise keçe ile kaplı olduğunu bildirmektedir.

Hotan (1946), havanın sert ve soğuk oluşundan dolayı kalın taş duvarlı ve çift camlı evler inşa edildiğini belirtmiştir. Ayrıca yılın büyük bir bölümünde batıdan esen hâkim rüzgâra karşı hem evlerin pencere, kapı açıklıklarında bu yöne dikkat edilmesi gerektiğini hem de rüzgârla birlikte toz halinde esen kar tanelerinin oluşturacağı yığınlar karşı sokakların bu yöne paralel açılması gerektiğini ifade etmiştir. Gök ve Kayserili (2013), geleneksel Erzurum evlerinin yan yana bitişik inşa edilmesindeki temel sebebi sert iklim koşullarında ararlarken, komşuluk ve yardımlaşma gibi sosyal ve kültürel faktörlerin de altını çizmektedirler.

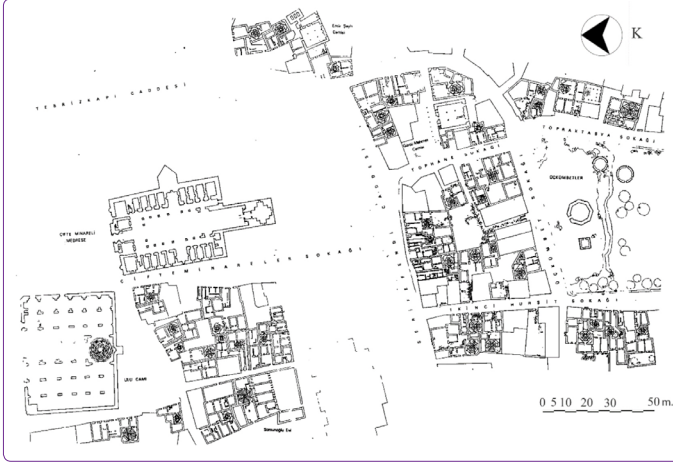
Kafkasyalı Kurmay Yüzbaşı Fuat Bey'in Erzurum haritasındaki notlarında; "29-55 derece, denizden yüksekliği 1900 metredir. İklimi soğuk, kışı sert, evleri kâgır ve iki

Şekil 4. 1960 yıllarına ait Doğan Kuban'ın hazırlamış olduğu Erzurum şehir haritası (Erzurum Arşivi, 2021) ve çalışma konusu yapının güncel uydur görüntülerinin karşılaştırılması (üst sıra: Kuban'ın haritasından işlenerek; sol alt: çalışma konusu yapılara ait fotoğraf (Kazaz, 2019); sağ alt: çalışma konusu yapılar grubu ve çevresi uydur görüntüsü).

Şekil 5. Koruma Amaçlı İmar Planı'nda çalışma konusu yapı grubunun bulunduğu bölge (Erzurum Büyükşehir Belediyesi Dijital Arşivi, 2018).

Şekil 6. Çifte Minareli Medrese ve çevresindeki evlerin yerleşim dokusu (Akin, 1991).

katlıdır” (Yurttaş, 2000, s. 55) diye açıklaması XX. yüzyılın başında Erzurum evlerinin genel karakteri hakkında bilgi vermektedir.

Yerleşim Biçimlenişi

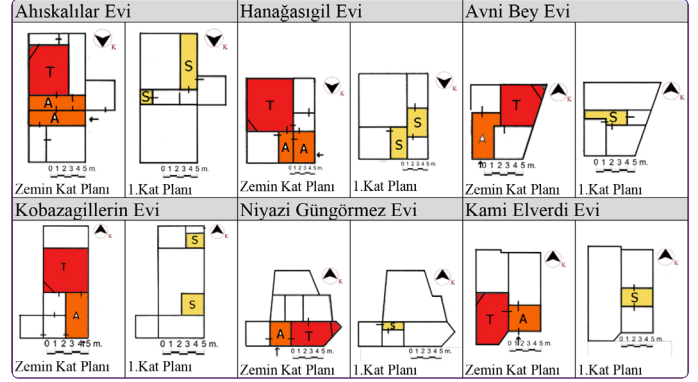
Geleneksel Erzurum evleri, organik sokak dokusunu tanımlayan karakterde genellikle birbirine bitişik olarak inşa edilmiştir. Evlerin ana cepheleri sokağın karşılıklı iki yanında yer alarak girişler genellikle sokak üzerinden sağlanmıştır. Yapılar genellikle buldukları parselin sokak tarafına yerleştirilip müstakil bahçeler, ahır ve hela gibi müstemi-lat yapıları çoğunlukla arka taraftaki bahçede yer almıştır. 1970'li yıllarda Çifte Minareli Medrese çevresindeki tarihi yerleşim dokusu geleneksel yapı, parsel ve sokak ilişkisini göstermektedir (Şekil 6).

Plan Özellikleri

Karpuz (1993), geleneksel Erzurum evlerini “iç avlu-tandirevli” plan tipi olarak tanımlayarak tek katlı, iki katlı ve çok bölümlü (konak) evler diye üç başlık altında incelemiştir. Oda ve kat sayıları farklılaşsa da genel olarak plan kurguları benzerdir (Şekil 5).

Anadolu'nun başka bölgelerinde “hayat” olarak adlandırılan açık avlu, burada iklimin etkisiyle kapalı avlulu olup evin diğer bölümlerine geçiş mekânı niteliğindedir. “Ev”, “aşhane” ve “mutfak” gibi isimlerle anılan “tandirevi”ne, ahıra, mereğe¹, bahçeye, misafir odasına ve iki katlı ise üst kattaki selamlık odalarına kapalı avludan bağlantı sağlanmaktadır. Türk Evi'nde olduğu gibi harem ve selamlık olarak bölünen evlerde avlu da ikiye ayrılarak “tandirevi”nin bulunduğu kısım harem avlusu diğeri selamlık avlusudur. Avlu, aynı zamanda yaz aylarında oturulan ve evin günlük işlerinin yapıldığı yer olmaktadır. Zemin katın ve evin en büyük mekânı olan “tandirevi”, yemek pişirme, yeme,

¹ Hayvanlar için ot ve benzeri yiyeceklerin koyulduğu mekân.

Şekil 7. Geleneksel Erzurum evlerinde tandirevi (T) (kırmızı), avlu (A) (turuncu) ve sofaya (S) (sarı) göre mekan organizasyonu (Karpuz'dan işlenerek) (Karpuz, 1993).

Şekil 8. Hanağasıgil Evi'nde tandirevi ve mimari öğeleri (Kazaz, 2019).

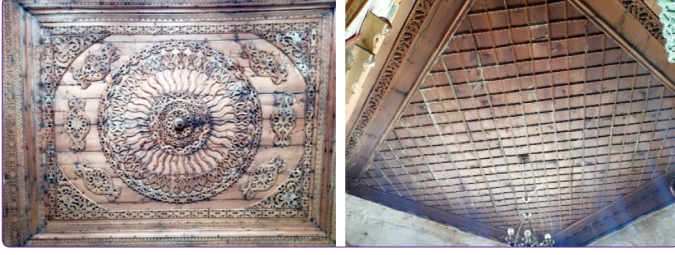
işleme, oturma, yatma gibi neredeyse tüm günlük yaşamın geçtiği çok fonksiyonlu bir mekândır (Karpuz, 1993). Eldem (1984), sosyal yaşamın geçtiği ve Türk Evi'nde en önemli mekânlardan biri olarak tanımladığı “sofa”nın zengin kullanım işlevlerini geleneksel Erzurum evlerinde “tandirevi”nin aldığını ifade etmektedir (Şekil 7).

Kışlık oda olarak da adlandırılan tandirevinin mimari elemanları; mekânın ısınmasını sağlayan, ekme ve yemek pişirilen tandırbaşı², yine pişirme ve ısınmak için ocak, su ihtiyacı için kurun³, duvarlarda kap kacak koymak için terlekler ve yerden yükseltilmiş oturma bölümü olan seki olarak sıralanabilir. Seki altı olarak ifade edilen kısım kiler olarak da kullanılmaktadır. Genellikle kare ya da kareye yakın dikkörtgen planlı olan tandirevinin üzeri kırilangıç örtü olup mekân, örtünün tepe noktasındaki ışıklıktan aydınlanmaktadır (Karpuz, 1993; Gündoğdu, 1997; Köşklü, 2005; Köşklü, 2016) (Şekil 8).

Geleneksel Erzurum evlerinde, zeminde tandirevine açılan veya tandirevinin kendi avlusundan bağlanan bir veya iki harem odası ve bazı durumlarda avluya açılan bir hizmetli odası bulunabilir. Avludaki merdivenden ulaşılan üst katta, ana yola cephe verecek şekilde bazen çıkma ile belirginleştirilmiş “ayvan oda” olarak adlandırılan selamlık odaları vardır (Karpuz, 1993). Bu odalarda yüklük, dolap,

² Tandirevinin bir köşesinde kemerli olarak inşa edilen tandırbaşında, ev sahibinin maddi durumuna göre bir, iki veya üç adet tandir denilen bir çeşit fırın bulunur. Tandirlerin hava alabilmesi için zeminden yüksek inşa edilerek ön kısmında tandir sayısına göre hava deliği bırakılır. Detaylı bilgi için bakınız Karpuz, 1993.

³ Günlük su ihtiyacının karşılandığı taştan oyulmuş dikkörtgen biçimli su haznesi.

Şekil 9. Hanağasıgil Evi'nde tekne tavanlı selamlık ve çıtalı ahşap tavanlı harem odası (Kazaz, 2019).

Şekil 10. Hanağasıgil Evi ve Kümbet Sokak'ta geleneksel Erzurum evleri (Kazaz, 2019).

makat⁴, kerhiz⁵ ve süs eşyalarının konulduğu çiçeklik gibi mimari elemanlar bulunmaktadır. Harem ve selamlık odalarında düz ya da çıtalı ahşap tavan ve ortası göbekli ahşaplarla bezeli tekne tavan tekniği kullanılır (Şekil 9).

Cephe Özellikleri

İki katlı olan evlerin genellikle sağır olan zemin kat duvarlarında pencere açıklığı az olup, küçük boyutlu, tavana yakın ve mazgal biçimindedir. Üst katlarda ise zeminin tersine odalara gün ışığı bolca girecek şekilde açıklık sayısı fazla, uzun dikdörtgen biçimli ve belli bir ritmik düzen içindedir (Şekil 10).

Malzeme ve Yapım Tekniği

Bugün şehirde gördüğümüz daha çok XIX. ve XX. yüzyıl Erzurum evleri bir ya da iki katlı ve ahşap hatıllı taş yığma olarak inşa edilmiştir. Köşe duvarları ince yonu taş olup beden duvarları ince yonu, kaba yonu taş veya derzlenmiş moloz taştır. Sıvalı duvarlara nadiren rastlanmakla birlikte iklimsel nedenlerle derz ve sıvalar çok çabuk hasar gördüğünden cephede belli hizalardaki ahşap kadronlar, iskele vazifesi görerek cephenin bakım ve onarımının sürekliliğini sağlamak için bırakılmıştır (Hotan, 1946) (Şekil 10). Çatılar düz ve toprakla örtülü olup tandirevindeki kırlangıç örtü üzerine yapım tekniğinden dolayı başka bir mekân getirilmemektedir.

⁴ Odalarda genellikle pencerenin bulunduğu duvar boyunca oturmak ve aynı zamanda akşamları yatmak için kullanılan ahşaptan yapılmış genişçe oturma birimi.

⁵ Odalarda bir tarafı hareketli olarak inşa edilen ahşap döşemenin kaldırılarak banyo olarak kullanılan kısmı.

İbrahim Paşa Mahallesi'nde Geleneksel Yapı Grubunun Mimari Açından Çözülmesi

Yapı grubunu Sağlam ve Yurttaş (2020), kitabeleri olmadığından kesin olmamakla beraber XIX. yüzyılın son çeyreğine tariheseler de 6, 7, 8, 9, 10 ve 11 numaralı parsellerin H-1207, M-1791-1792 yıllarında düzenlenmiş "Nene Saliha Hanım (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 1929a)" adında bir vakfa ait oldukları dikkate alındığında, bu evlerin vakfiyenin düzenlenmesinden bir süre önce inşa edildikleri söylenebilir. Özgününde bağımsız geleneksel evler olarak kullanılan birbirine bitişik yapı grubu 2000'li yılların başında kafe-restoran olarak tek bir işletmeye dönüştürülmüştür. İşlev değişikliği sırasında evlerin gerek özgün plan şemalarında gerekse bazılarının parsellerinde birtakım değişiklikler yapılmıştır. Yalnız evler tescilli olmadığı için bu müdahaleler hakkında birinci derecede güvenilir olan yazılı ve görsel kaynaklar son derece sınırlıdır. Yapıların mimarisi ile ilgili bilgiler, tandırbaşı, terek, kırlangıç tavan ve kurun gibi geleneksel Erzurum evlerine özgü mimari elemanların görsel olarak yayınlarda kullanılmasından ve işletme sahibi tarafından kafe-restoranın 11 geleneksel Erzurum evi ve bir hanın dönüştürülmesinden meydana geldiği biçimindeki sözlü ifadeden ibarettir ki bilimsel bir çalışmada bu bilginin teyit edilmesi gerektiği açıktır.

Konum

İbrahim Paşa Mahallesi, Yüzbaşı Raşit Bey Sokağı üzerinde konumlanan yapı grubu, İç Kale'nin güneybatısında, Caferiye Camisi'nin güneyinde, Çifte Minareli Medrese Ulu Cami'nin batısında, İbrahim Paşa Camisi'nin doğusunda ve Taş Ambarlar olarak bilinen tarihi askeri yapının kuzeyinde yer almaktadır (Şekil 11).

2000'li yılların başından beri kafe-restoran olarak hizmet veren yapılar, buldukları yapı adasının doğusunda yer almaktadır. Kuzeyde yol üzerindeki bahçe kısmı dışında kuzeydoğu, doğu ve güney yönlerinde üç tarafı yollarla çevrili olan yapı grubu birbirine bitişik, batı yönünde ise

Şekil 11. Yapı grubunun mevcut kadastral planı ve uydu görüntüsünün çakıştırılması (Erzurum Tapu Kadastro Müdürlüğü Dijital Arşivi, 2020).

Şekil 12. Bir grup geleneksel Erzurum evinin doğu cephesi (solda ve ortada) ve kuzeydeki bahçe girişi (sağda) (Kazaz, 2019).

Şekil 13. Geçiş mekanı, tandırbaşı ve kırlangıç örtüsü (Kazaz, 2019).

yapı adasındaki diğer yapılara bitişik olarak konumlanmıştır.

Mevcut kadastral plana göre yapıların konumlandığı alanda “kâgir ev”, bahçeli kâgir ev”, ve arsa statüsünde 15 farklı parsel yer almaktadır. Plana göre güney yönündeki parsellerle mevcut durumun uyummadığı, yolun genişletilmesi sırasında güneybatı ve güneydeki yapıların yıkıldığı anlaşılmaktadır.

Tapu kayıtlarına göre 5, 15, 16, 17, 18, 41 ve 42 numaralı parseller özel mülkiyete, 6, 7, 8, 9, 10, 11 numaralı parseller ise “Nene Saliha Hanım” adında bir vakfa ait olup arşivlerde mazbut vakıf olarak kayıtlıdır (Şekil 11).

Plan Özellikleri ve Yapıdan Gelen İzler

Bulduğu yapı adasına göre şekillenen yapı grubunun tanımlanabilir net bir geometrisi olmamakla birlikte kabaca “L” biçiminde oldukları söylenebilir. Güney yönünde iki katlı olan yapıların kuzey yönündeki kolu tek kat üzerine tek yöne eğimli muhdes sundurma örtüden oluşmaktadır. Yapılar ahşap hatıllı moloz taş duvar tekniği ile inşa edilmiştir.

Yapı grubu, kuzeydoğu ve doğu cephesi geniş açı ile kıvrılarak birbirini takip ettiğinden sokak üzerinde kesintisiz devam eden bir cephe oluşturmaktadır. Bu cephe hattı üzerinde servis amaçlı kullanılan biri hariç dört adet ve güney cephesinde bir adet kapı olup hiçbiri kullanılmamaktadır. Mevcut durumda işletmenin iki ana girişi olup biri yapının kuzeydoğu köşesinde diğeri kuzeydeki bahçeden girildiğinde tam karşıda yer almaktadır (Şekil 12, 15).

Birbirine bitişik bağımsız yapıların birleştirilmesi ile dönüştürülen yapı grubu elbette ki karmaşık bir plan orga-

nizasyonuna sahiptir. Yalnız, kabaca yapının iki ana girişi arasındaki bağlantı, kuzeydoğu köşesinden girildiğinde güney yönündeki yapı kolunun sokağa bakan dış cephesi boyunca uzayan koridor ve batı yönünde uzayan ikinci kolun ortasından geçen diğer koridorla sağlanmaktadır. Genelde birbirleri arasında geçişli olan diğer mekânlar da bu koridorlara bağlanmaktadır.

Kuzeydoğu yönünde sokak üzerindeki yarı açık ana giriş (Şekil 4), sokağın biçimine göre köşesi pahlanmış kareye yakın dikdörtgen planlı, güney duvarında çeşmesi olan kırlangıç örtülü bir mekân olup geleneksel Erzurum evlerine kıyasla sıra dışı bir biçimlenme göstermektedir [1].⁶ Doğu yönünde sonradan eklenen çift kanatlı ahşap kapıdan “L” biçiminde, ahşap kirişlerle desteklenmiş düz ahşap tavanlı ve yerden yaklaşık 1.60 metre yükseklikte tek pencere ile aydınlatılan geçiş mekânına girilmektedir. Girişin karşısındaki duvarda bir çeşme, kapının solundaki dış cephe duvarı üzerinde yaklaşık 1.80 x 2.50 metre, sağındaki iç duvarda yaklaşık 2.00 x 1.80 metre boyutlarında ve 0.40 metre derinliğinde nişler bulunmaktadır [2]. “L” biçimin dar kolu sonunda küçük bir depo bulunurken diğer kol üzerinde sonradan yapılan ahşap camekânlı bölme ile kafenin karşılama bölümüne geçilmektedir (Şekil 13).

Tandırbaşı ve kırlangıç örtülü bu mekân kareye yakın bir yamuktur [3]. Doğu ve güney duvarları üzerinde diğer mekânlara geçişi sağlayan açıklıklar bulunmaktadır. Doğu yönünde sırt sırta yerleştirilmiş tek kanatlı iki ahşap kapı ile yöresel ev ürünlerinin sergilendiği yamuk planlı bir mekâna [4] geçilirken güney yönündeki açıklıktan yine tandırbaşı

⁶ “Plan Özellikleri ve Yapıdan Gelen İzler” başlığı altında [1]’den [25]’e kadar verilen numaralar Şekil 15’teki plana referans vermektedir.

ve kırlangıç örtülü dikdörtgen biçimli başka bir mekâna geçilmektedir ki bu iki mekân arasındaki doğrudan bağlantı sıra dışı olarak nitelendirilebilir [5]. Yarım kat yüksekliğinde sekisi olan tandırbaşı mekân, tavana yakın dikdörtgen biçimli iki pencere ile aydınlatılıyor olup tandırbaşının her iki yanındaki açıklıklardan iki farklı bağlantı koridoruna geçilmektedir (Şekil 13, 15).

Her iki tarafındaki kesik ahşap hatlı izlerinden sonradan açıldığı belli olan kuzeybatı yönündeki açıklıktan “T” biçimindeki koridora geçilmektedir [22]. Hemen sağdaki duvar üzerinde yaklaşık 1.30 x 1.80 x 0.40 metre boyutlarında yere kadar bir niş, solda ise dikdörtgen biçimli ahşap bir penceresi ve tek kanatlı ahşap bir kapısı olan tandırbaşı ve kırlangıç örtülü başka bir mekân bulunmaktadır ki bu mekâna asıl koridorun diğer kolundan ulaşılmaktadır [23]. Koridorun sonunda sağdaki açıklıktan tandırbaşı ve kırlangıç örtülü başka bir mekâna geçiliyor olup kuzeydoğu köşesinde 1.00 x 1.80 x 0.40 metre boyutlarında yere kadar bir niş bulunmaktadır. Yerden yaklaşık 1 metre’ye kadar 0.60 metre kalınlığında taş, tavana kadar yaklaşık 0.30 metre kalınlığında ateş tuğlası ile örülmüş olan dış cephe duvarı üzerinde yaklaşık 2.00 x 0.80 metre boyutlarında basık kemer profilli dikdörtgen bir pencere açıklığı görülür [24]. Bu cephenin devamındaki koridorda da aynı duvar örgü biçimi ve kemerli pencere açıklığı tekrar ediyor olup yapı grubunun kuzeydeki bahçesine açılan bir de tek kanatlı ahşap kapı yer almaktadır.

“T” biçimli koridorun diğer uzantısının sonunda iki taş basamakla ulaşılan tek kanatlı ahşap bir kapıdan bir bölümü iki ahşap direk desteklenen kırlangıç örtülü, diğer kısımları düz ahşap tavanlı kareye yakın dikdörtgen bir mekâna geçilmektedir [25]. Bu odanın dışa bakan batı duvarı, kuzeybatı duvarı ve doğu yönündeki duvarın yerden yaklaşık 0.80 metre’ye kadar olan kısmı ateş tuğlası ile üzeri ise özensiz bir işçilikle kaba yonu taş duvar olarak örülmüştür. Batı duvarında yaklaşık 1.5 metre genişliğinde dikdörtgen bir pencere açıklığı bulunmaktadır. Dolayısıyla tavan biçimlenmesi, aynı duvar üzerinde farklı malzeme kullanımı, pencere biçimi ve boyutları nedeniyle hem bu mekânda hem de diğer kısımların da dış cephesini oluşturan batı cephesi boyunca kapsamlı bir müdahale olduğuna işaret etmektedir.

Yukarıda belirtilen ikinci bağlantı koridoru yine “L” biçiminde olup zemini yaklaşık %6 eğimli olan ilk kolun sağında bir dizi mekân sıralanırken sol taraf dış cephe duvarı olarak devam etmekte ve koridorun ortasında dış duvara bitişik bir çeşme ve hemen yanında dikdörtgen bir pencere açıklığı yer almaktadır [6]. Sağda yan yana dizilen üç mekândan ilk ikisinin zemini koridordan yaklaşık 0.30 metre yukarıda, dikdörtgen planlı, tepeden ışıklığı olan ve düz ahşap tavanlıdır [7,8]. Üçüncü mekân ise tandırbaşı ve kırlangıç örtülü olup dört ahşap basamakla çıkılan ahşap bir sekisi vardır [9]. Aslında bu mekânların doğrudan koridora açılmaları geleneksel Erzurum evleri için sıra dışı bir özelliktir.

“L” koridorun köşesinde işletmenin mutfaklığı olarak kullanılan betonarme bir bölüm bulunmaktadır [10]. İki kolun kesiştiği dış duvar üzerinde servis girişi olarak kullanılan tek kanatlı ahşap bir kapı ve hemen kapının önünü aydınlatacak biçimde tavanda bir ışıklık görülür. Giriş aksı üzerindeki koridorun devamında karşılıklı iki açıklık ve sağdakinin yaklaşık 1.5 metre ilerisinde mevcutta kullanılmayan ama aynı mekâna bağlanan tek kanatlı ahşap bir kapı vardır. Sağdaki kapıdan tandırbaşı ve kırlangıç örtülü kareye yakın bir mekân [11] ve devamında yarım kat yüksekliğinde ahşap sekisi olan dikdörtgen bir mekân yer almaktadır [13]. Batı duvarı üzerinde 1.10 x 1.80 x 0.40 metre boyutlarında bir niş olup, düz ahşap tavanın bir kısmı sonradan ilave edilen “kırlangıç örtü” ile örtülmüştür. Bu bölümde tandırbaşının hemen yanında, birçok mekâna bağlantı sağlayan bir koridora doğrudan açıklık olması ve boyut olarak tandirevinin kare ya da kareye yakın dikdörtgen planlı olması beklenirken neredeyse genişliğinin iki katı uzun bir dikdörtgen olması sıra dışı bir durum olarak dikkat çekmektedir.

Soldaki açıklıktan yine tandırbaşı ve kırlangıç örtülü başka bir mekâna ulaşılmaktadır [14] ki girişin sağında yerden bir basamakla yükseltilmiş ve düz ahşap tavanında ışıklık bulunan dikdörtgen planlı bir oturma bölümü bulunurken solda ahşap merdivenli, yarım kat yüksekliğinde ve üzeri düz ahşap tavanlı bir seki bulunmaktadır [15] (Şekil 14). Tandırbaşının yanında yaklaşık 1.10 metre genişliğinde 0,40 metre derinliğinde kesik ahşap hatlı izleri olan tavana kadar bir girinti vardır. Yine tandirevi ile diğer mekânların ilişkileri öncekinde olduğu gibi sıra dışı niteliktedir.

Şekil 14. Tandırbaşı, sekisi ve terekleri olan kırlangıç örtülü bir mekân (Kazaz, 2019).

Ana koridorda devam edildiğinde sol duvar üzerinde bir çeşme, çeşmenin karşısında tek kanatlı ahşap bir kapı ve devamında yaklaşık koridor genişliğinde taş basamaklarla bir kat inilen bodrum kat bulunmaktadır. Koridorun devamı niteliğindeki bodrumun sol kısımda ıslak hacimler sağ tarafta bir depo ve karşı duvarda bir çeşme yer almaktadır.

Zemindeki çeşmenin karşısındaki kapıdan bir başka tandırbaşı ve kırlangıç örtülü kareye yakın dikdörtgen planlı mekâna girilmektedir [16]. Buradan beş adet taş basamakla 7.80 x 12.50 metre boyutlarında dikdörtgen planlı, tavanının bir kısmı ahşap kirişlerle desteklenen sade düz bir kısmı ise son derece özenle işlenmiş göbekli ahşap olan bir mekâna ulaşılmaktadır [17]. Sekili oturma birimleri ve kuzeybatı köşesinde bir ocak yeri bulunan bu mekân batı yönündeki iki adet dikdörtgen pencere ile aydınlatılmakta ve kuzeydeki kısa kenarı üzerinde sonradan ilave edilen ahşap cemekânlı bölme vardır ki işletmenin bahçe yönündeki ana girişi ile bağlantılıdır [18]. ıslak hacimler ve bir çeşmenin bulunduğu 1.50 metre aşağıdaki giriş kısmına geniş

taş basamaklarla inilmektedir. Yalnız hem üst kottaki uzun dikdörtgen mekân hem de giriş mekânının biçim, boyut, tavandaki kiriş izleri, duvarlarda değişen malzeme ve örgü farklılığı gibi izlerden müdahale görmüş ya da sonradan eklenmiş olmaları muhtemeldir.

Dikdörtgen mekânın güney yönündeki diğer kısa kenarı üzerinde ahşap direklerle desteklenen üç bölmeli bir açıklık bulunmaktadır. Buradan doğu batı aksında uzunlamasına yaklaşık 13.50 x 20.20 metre boyutlarında, yalnızca güneybatı köşesi kırlangıç örtülü diğer kısımları ahşap kirişlerle desteklenen düz ahşap tavanlı bir mekâna geçilmektedir [19] ki sözlü kaynaklarda bu mekânın eskiden bir han olduğu ifade edilmektedir. Karşıdaki duvarın ortasında, genellikle Erzurum evlerinde harem odasında yer alan bezemeli bir çiçeklik nişi bulunmaktadır. Kuzey duvarında mevcutta kullanılmayan bir kapı ve hemen yanında sonradan ilave edilen bir ocak görülür. Mekânın dış cepheye rastlayan güney, doğu ve batı duvarlarında belli aralıklarla dikdörtgen pencere açıklıkları vardır. Sonradan ilave edilen ocağı ile kareye yakın dikdörtgen planlı servis mutfak [20, 21] mekânın kuzeydoğu köşesinin uzantısı niteliğindedir ve buradan depo [22] ve daha önce bahsedilen mutfak [23] kısmına bağlantı sağlanmaktadır. Yalnız diğer mekânlarına oranla ana mekânın büyük olmasının yanı sıra cephe açıklıkları, tavanı destekleyen çelik dikmeleri, tavan biçimlenmesi ve duvarlardaki taş örgü işçiliği gibi birçok soru sorduran izlerden dolayı yapı grubunun en çok müdahale gören kısımlarından biri olduğu anlaşılmaktadır (Şekil 15).

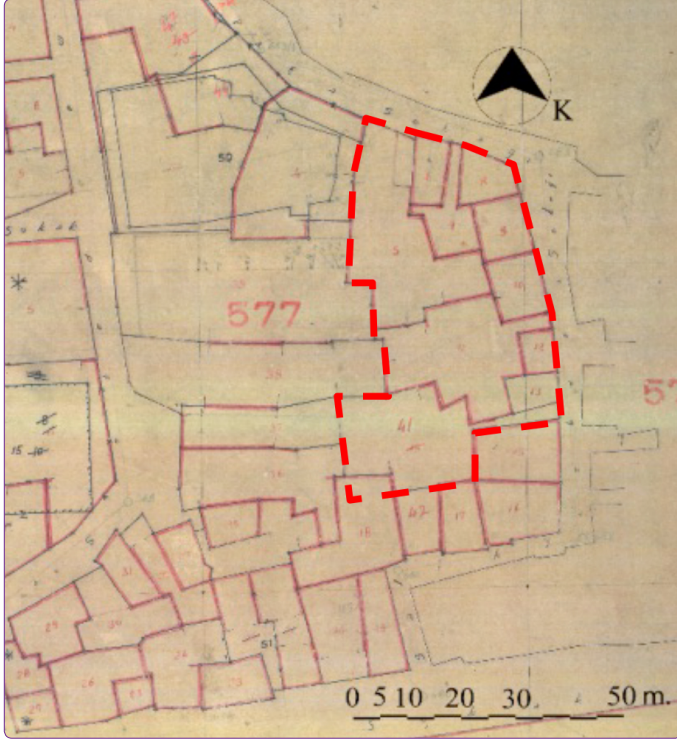
Yapının Tarihsel Gelişimi

Yapılarla ilgili belgeler incelendiğinde, Erzurum için ilk kez 1961 yılında hazırlanan tarihi kadastral plana göre; yapı grubunda 14 numaralı parsel, 1965 yılında ifraz edilerek 41 ve 42 olarak işaretlenen iki parsel bölünmüştür (Şekil 16, 21). Tapu kayıtlarına göre 6, 7, 8, 9, 10 ve 11 nolu parseller "Nene Saliha Hanım Vakfı"na, 12 ve 13 numaralı parseller ise özel şahsa aittir ve ilk tesis kadastro olarak devam etmektedir. Ayrıca mevcutta üzerinde yapı olsa da "arsa" olarak kaydedilen 13 numaralı parsel dışında 5, 11 ve 41 numaralı parseller "bahçeli kâgir ev", diğerleri "kâgir ev" olarak kaydedilmiştir (Şekil 16).

2000'li yılların başında "Nene Saliha Hanım Vakfı"na ait yapılarda kafe-restorana dönüşümü başlayan yapı grubuna yönelik müdahalelerin 2000 ve 2006 yılları arasında güney kısmında yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Şöyle ki, 2005 yılı uydu görüntüsünde güneydeki 15, 16, 17, 18, 42 numaralı ve kuzeydeki 5 numaralı parselde yapı kalıntıları mevcutken 2009 yılına ait uydu görüntüsünde hepsinin yıkıldığı, 41 numaralı parseldeki yapının duvar kalıntıları devam ederken yapı grubuna muhdes çatılar eklendiği görülmektedir (Şekil 17).

Şekil 15. İbrahim Paşa Mahallesi'nde bir grup geleneksel Erzurum evi planında değişmişlikler ve izler (Kazaz, 2019).

Şekil 16. 1961 yılında hazırlanmış ilk tarihi kadastral plan ve yapı grubu (Erzurum Tapu Kadastro Müdürlüğü Dijital Arşivi, 1961).

Şekil 17. 2005, 2009, 2012 ve 2015 yılları uydur görüntülerinde yapı grubu ve çevresi.

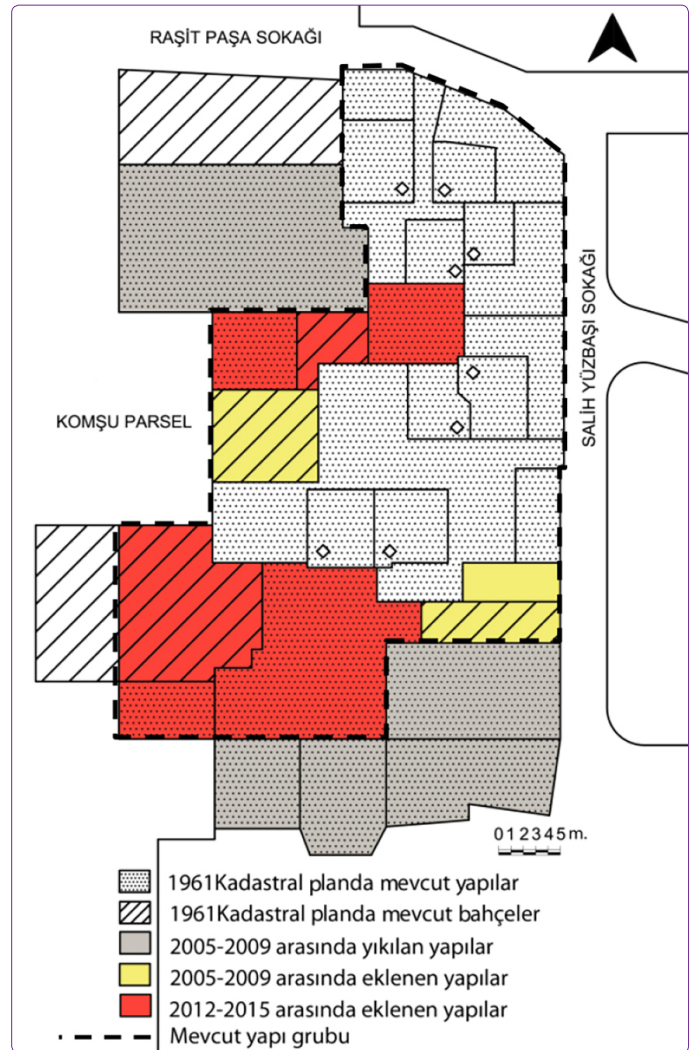
İkinci müdahale dönemi olan 2012 ile 2015 yılları arasında, yalnızca dış beden duvarları kalan 41 numaralı parseldeki yapı kalıntısı işletmeye dâhil edilirken kuzyedeki bahçeye kütle ekleri gelmiştir (Şekil 17).

Vaziyet Planı Restitüsyonu

Yapı grubunun tarihsel gelişiminden de görüldüğü gibi 2005'li yıllara kadar yapı grubunun güneyinde yapı adasını çevreleyecek biçimde hem birbirlerine hem de mevcuttaki yapılara bitişik olarak beş yapı ve kuzyedeki bahçede yapı kalıntıları varken sonraki dönemde bunların yıkıldıkları anlaşılmaktadır. 2015 yılına kadar önce bahçe kısmına bir kütle eki yapılırken daha sonra güneydeki 41 nolu parselde bulunan yapı kalıntısı müdahalelerden sonra kafe-restorana dâhil edilmiştir (Şekil 18).

Plan Restitüsyonu

Tarihi kadastral plandan da anlaşıldığı gibi yapı grubunun bulunduğu alanda, birbirinden bağımsız kâgir ev ve

Şekil 18. Yapı grubu ve çevresinin dönüşümünü gösteren vaziyet planı (Kazaz, 2020).

bahçeli kâgir ev statüsünde çok sayıda parsel vardır ve işlev değişimi sırasında bazı parsellerde ifraz işlemi gerçekleşmiştir. Bağımsız parseller üzerinde birbirine bitişik olarak, yapı grubunu oluşturan evlerin hangileri oldukları, sınırları, mekânsal düzenleri ve sözlü kaynakta bahsi geçen hanın varlığı ve mimarisi gibi konular yapı grubu ile ilgili en önemli restitüsyon sorunlarıdır. Zira kafe-restorana dönüşüm sırasında evlerin geçirdiği müdahaleler mekânsal organizasyonun ve plan elemanlarının yerinin değişmesine sebep olduğundan özgün yapının algılanması son derece zorlaşmış ve plan düzeni karmaşık bir hal almıştır.

Bu bağlamda, yapının restitüsyon problemleri irdele-nirken geleneksel Erzurum evleri ile ilgili bilgiler, yapıdan gelen izler, eski fotoğraflar, vakıf kayıtları, tarihi haritalar gibi birinci derecede ve sözlü bilgiler gibi ikinci dereceden kaynaklar kullanılmıştır.

Geleneksel Erzurum evlerinin plan kurgusunda en önemli mekân hiç şüphesiz ısınma, yemek pişirme, yeme, içme, oturma ve yatma gibi birçok işlevi barındıran tandirevleridir. Yapı grubu içindeki sekiz adet tandirevinden yola çıkarak en az sekiz ev olduğunu söylemek mümkündür.

Ayrıca ana giriş kapısından kapalı avlu olarak nitelenen bir ara geçiş mekânına ve buradan tandirevine geçiş sağlandığı, bir başka deyişle temelde sıcak olan tandirevinden önce bir ara geçiş mekânına ihtiyaç olduğu bilgisi önemlidir ki tandirevinin girişle bağlantısının kontrollü ve sınırlarının duvarlarla tanımlanmış olması gerekir.

Tapu kayıtlarında 6, 7, 8, 9, 10 ve 11 numaralı parsellerin ait olduğu "Nene Saliha Hanım Vakfı" vakfiye kayıtları incelendiğinde, "... birbirine müttasil beher haneside üçer göz olmak üzere ...İbrahim Paşa mahallesinde bina ve inşa eylediğim bir bayı hane yedi gözi müştamil bağçesile mezkûr hane..." (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 1929a, s. 7) ifadesi yer almaktadır. Bu ifadeden sekiz evin birbirine bitişik ve üç mekânlı olarak inşa edildikleri ve bazılarının bahçeleri oldukları bilgisine ulaşılmaktadır. 1961 yılına ait tarihi kadastral plandan, bahçeli olan 11 nolu parsel dışında diğerlerinin parsele tam oturdukları anlaşılmaktadır (Şekil 16, 21). Bu bağlamda, yapı içindeki sekiz evin sınırları, mekânsal dağılımları ve yapı grubunu oluşturan diğer parseller hakkında analiz ve değerlendirmeler yapılmıştır (Şekil 24).

Girişlerin genellikle sokak üzerinden kapalı bir avluya yapıyor olması geleneğinden ve yapıdaki izlerden hareketle, 6 numaralı parselde (Ev-1) ana girişi tanımlayan yarı açık mekânın aslında duvarları sonradan kaldırılan bir kapalı avlu [1a]⁷ ve güney duvarı üzerindeki niş ise bir kapı açıklığına işaret etmektedir. Kapalı avludan bu kapı ile tandirbaşı ve kırlangıç örtülü tandirevine [1b] geçiliyor olması buranın bir hane olduğunu göstermektedir. Tandirevinin batı

Şekil 19. Ev-1 ve kuzeydeki bahçe (2013), (Vakıflar Bölge Müdürlüğü Dijital Arşivi, 2013).

duvarında malzeme farklılığı ve büyük açıklıklı pencereler olması burada bir müdahale olduğunu kanıtlar niteliktedir ki eski bir fotoğrafta da sağır duvar olarak görülmektedir. Ayrıca tandirevinde alışlagelen seki kullanımının yeri kesin olmamakla beraber tandirbaşının karşı köşesinde olması muhtemeldir [1c]. Vakfiye'de üç bölmeli olarak tarif edilen bu evlerin bir odası kapalı avlu kısmında yer almış olmalıdır [1d] (Şekil 19, 24).

Sokak boyunca kuzeydoğu yönünde ilerlendiğinde ilk karşılaşılan kapı, içte ayakkabı dolabı olarak kullanılan niş rastlamaktadır ki, 7 numaralı parseldeki (Ev-2) evin ana giriş kapısı olması muhtemeldir. Ana giriş kapısından sonra kapalı avlu olması beklenen bu kısımda camekânlı bölücü duvar olması, duvar kalıntısı izi, mekânın biçimi, boyutu gibi soru sorduran birçok konu dikkate alındığında "L biçimindeki bu mekânın kapı eksenini üzerindeki kolu bu eve aitken diğer kolunun bitişik eve ait olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim sokakla evin bağlantısının sağlandığı kapalı iç sokak [2a] niteliğindeki bu kısmın sonundaki duvar üzerinde kapı açıklığı olması muhtemel bir niş vardır. Buradan evin asıl avlusuna [2b], avludan tandirevi [2c] ve tavandaki izlerden tandirevinin batısında olması muhtemel odaya [2e] bir geçiş olabilir. Tam olarak bir izden bahsetmek mümkün değilse de tandirevinde yerden yarım kat yüksekliğinde bir seki ve altında kiler kullanımı olması mümkündür [2d] (Şekil 20, 24).

Sekiz numaralı parsel üzerinde (Ev-3) yer alan bir sonraki kapı [3] bir başka evin girişine işaret etmektedir. Ana giriş ve tandirevi [3b] arasındaki küçük mekân, kapalı avlu [3a] olmalıdır. Bu durumda bir önceki bitişik evde sorgulanan ahşap camekânlı kısım aslında bu evin odası [3d] olarak düşünülebilir. Tandirevindeki seki ise kapının hemen bitişikliğinde alt kısmı kiler [3c] olacak biçimde yerden yükseltilerek düzenlenmiş olması muhtemeldir (Şekil 24).

Dokuz numaralı parsel üzerinde (Ev-4) ve aynı zamanda sokağın devamındaki bir diğer kapı [4] yapı grubunun doğu

⁷ "Plan Restitüsyonu" başlığı altında köşeli parantez içindeki numaralar Şekil 24'te yer alan plan üzerindeki mekânlara referans vermektedir.

Şekil 20. Doğu cephesine sonradan uygulanan çimento esaslı sıva (2013), (Vakıflar Bölge Müdürlüğü Dijital Arşivi, 2013).

cephesi üzerindeki koridora rastlamaktadır. Bu koridordan dağılan mekânlar incelendiğinde buranın aslında evin kapalı avlusu [4a], sağındaki tandırbaşı mekân tandirevi [4b] ve avlunun karşısındaki mekân ise evin odası [4d] için uygundur. Mevcuttaki sekinin [4c] alt kısmı ise yine kiler olarak kullanılmış olabilir.

On numaralı parsel üzerinde (Ev-5) yer alan bir sonraki kapıdan [5] girildiğinde bir önceki evle benzer bir mekân dağılımı ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki, kapalı avlu [5a] karşısında bir oda [5d], solda tandirevi [5b] ve tandirevinde altı kiler olarak kullanılan yükseltilmiş bir seki [5c] olması muhtemeldir.

Sokak üzerindeki son kapı, [6, 7, 8] 11 numaralı parseldeki yapılara (Ev-6, Ev-7, Ev-8) giriş sağlamakta ve yapının ahşap kirişli düz ahşap tavanlı uzun koridor aksına denk gelmektedir. İçinde tandırbaşı olan üç tandirevi bu koridora açılmaktadır. Bu durum buranın evlere geçişi sağlayan kapalı bir iç sokak [6, 7, 8a] olabileceğini akla getirmektedir. Evlerden biri kapalı iç sokak üzerinde soldaki ilk kapıdan direkt olarak girilen tandırbaşı bölüm olmalıdır yalnız mimari gereklilikten burada bir kapalı avlu [6b] olması beklenmektedir. Nitekim giriş kısmı düz ahşap tavanlıyken tandırbaşının kırlangıç örtülü olması burada mekânsal bir ayrımı desteklemektedir. Bu durumda, tavandaki izlerden sınırları belli olan ilk kısım hem tandirevine [6c] hem de kapının solundaki odaya geçiş sağlayan kapalı avlu olmalıdır. Tandirevinin batı yönündeki iki katlı oturma alanı, diğer evlerde olduğu gibi kiler ve üzeri seki [6d] kullanımı için uygundur. Tandırbaşı yanında kesik ahşap hatıllı girinti izi, bir kapı açıklığına işaret etmektedir ki kadastral planda parselin bu yönde çıkıntı yapması arkadaki servis mutfakında ahşap dikmelere kadar olan kısmın aslında bu eve ait olduğunu göstermektedir [6f].

Kapalı iç sokağın sağındaki açıklıktan girilen diğer evde yine benzer sorunlarla karşılaşmaktadır ki, aslında iç sokak üzerinde 1.5 metre ileride mevcutta kullanılan

kapı, evin özgün girişi olmalıdır. Kapıdan dar uzun kapalı avluya [7b], sağda tandirevine [7c], karşı tarafta odaya ve solda koridorun sonunda kapı olması muhtemel niş izinden bahçeye [7f] geçiliyor olması muhtemeldir. Zira yapının bulunduğu parsel, tapu kayıtlarında “bahçeli kâgir ev” diye kaydedilmiş olup sınırlandırılmış kadastral planda bu alan bahçe olarak işlenmiştir (Şekil 21). Tandirevinde ise yine altta kiler üstte seki [7d] kullanımı olmalıdır.

Kapalı iç sokağın [6, 7, 8a] sonundaki kapıdan başka bir bağımsız evin kapalı avlusuna [8b] ulaşılmaktadır ki; buradan tandirevine [8c], tandirevindeki sekiden de odaya [8d] geçiliyor olmalıdır. Nitekim bir bölümü bu eve ait bir oda olması muhtemel dikdörtgen uzun mekânda, kesik duvar ve kiriş izleri özgünde küçük bölmelere işaret etmektedir. Ayrıca yine duvarlardaki izlerden kapalı avluyla bağlantılı bir bahçe [8f] olması mümkündür.

Yapı grubu içinde buraya kadar tanımlanan sekiz evin dışında kalan mekânlar kapsamlı müdahale gördüğünden izlerin okunması güçleşmektedir. Mevcutta yapı grubunun bahçesi olarak kullanılan 5 numaralı parselde eski yapı ya da yapılara ilişkin tapu ve kadastro bilgileri, 2000’li yılların

Şekil 21. Sınırlandırılmış kadastral plan (Erzurum Tapu Kadaströ Müdürlüğü Dijital Arşivi, 1961).

başına ait fotoğraf ve 2005 yılına ait uydu görüntüsü dışında başka bir belgeye ulaşılamamıştır (Şekil 17, 19). Yalnız yapı grubunun mekânsal dönüşümünü bizzat yapan işletme sahibinin; “bahçe üzerinde üç ev daha olduğu” biçimindeki ifadesi irdelendiğinde, ilk kadastral plandan sonra parsel geometrisinde herhangi bir değişiklik olmadığı ve “bahçeli kâgir ev” olarak kaydedildiği anlaşılmaktadır. Sınırlandırılmış kadastral planda ise parselin sokak tarafındaki kuzey kısmında bir ön bahçesi ve güney kısmında bir arka bahçesi olduğu anlaşılmaktadır. Tapu kayıtları incelendiğinde ise 1961 yılında parsel mülkiyetinin üç kişiye ait olduğu, zaman içinde birçok el değişiminden sonra 2007 yılında işletme sahibi tarafından satın alındığı bilgisine ulaşılmaktadır.

2006 yılına kadar parsel üzerindeki özgün yapı ve yapı kalıntılarının hepsi yıkılarak kafe-restoranın bahçesi olarak kullanılmaya başlanmış, 2014 yılında parselin güney ve güneydoğu kısmına kütle eki getirilmiştir. İşletme sahibinin, güneydoğudaki mekânın özgünde ahır olduğu bilgisi, mekânın beden duvarlarında taş ve tuğla olarak değişen malzeme farklılığı ve müdahale izlerini açıklamaktadır. Şöyle ki; yerden yaklaşık 80 cm'ye kadar sonradan ateş tuğlası ile örülen bölümden özgünde var olan hayvanların beslendikleri yalak kısmının çıkarılmış olması muhtemeldir. Hemen ahırın arka bahçe ile ilişkili olması da bu durumu desteklemektedir. Hayvanların ahıra ulaşmaları için bir giriş gerekmektedir ki bunun parselin doğu tarafından olması en makul olanıdır ki kadastral planda bu kısımda bir duvar izi işlenmiştir.

Hanın batısında restoranın mutfağı olarak kullanılan 12 numaralı parsel, sonradan betonarme ek olsa da 2000'li yılların başında çekilen bir fotoğraftan yerinde bir ya da iki odalı tek katlı bir yapı kalıntısı olduğu görülmektedir (Şekil 22). Yalnız 1961 yılı kadastral planda “arsa” olarak işlendiğinden fotoğraftaki yapının 1961 yılından sonraki bir tarihte inşa edilmiş olması muhtemeldir.

İşletme sahibinin yapı grubunun en büyük mekânı olan 41 numaralı parsel için “aslında buranın bir han” olduğu

Şekil 22. Mevcut mutfak kısmının yerindeki yıkılan yapı (2013) (Vakıflar Bölge Müdürlüğü Dijital Arşivi, 2013).

biçimindeki ifadesi irdelendiğinde, önceki evlerde bahsedilen Nene Saliha Hanım Vakfı Vakfiyesi'nde yer alan “... İbrahim Paşa mahallesinde bina eylediğim menzilin tamir ve termimi görüldükten sonra...” ifadesi, vakfedilen yapılar arasında bir hanın varlığına işaret etmektedir (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 1929a). Yalnız Nene Saliha Hanım Vakfı'na ait başka bir kayıta, daha sonradan vakıf malları ile ilgili bir dava konusu olduğu ve uyuşmazlık konusu çözüldükten sonra mütevellî heyeti başkanlığında vakıf mallarının yeniden kayda alınması sırasında asıl vakfiyede adı geçen hanın sonraki kayıta yer almadığı görülmüştür (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 1929b). Nitekim Vakıflar Bölge Müdürlüğü arşivi ve tapu kayıtlarında bu yapı ve parseli bir vakfa ait olmadığı gibi “bahçeli kâgir ev” olarak özel mülk adına kayıtlıdır (Erzurum Tapu Kadastro Müdürlüğü Arşivi, 1961).

Küçükuğurlu ve Tüfekçi (2017), 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşına katılmış olan Rus Komutan Ushakov tarafından ilk olarak çizilmiş, 1840 yılında Fransızlar ve 1855 yılında İngilizlerin yapmış olduğu revizyonlarla son halini alan tarihi “Erzurum Planı” haritasına, çeşitli arşiv belgelerinden yararlanarak Osmanlı dönemi anıtsal, askeri, ticari ve sivil yapılarını işlemişlerdir ki yapı grubunun bulunduğu bölgede bir han ya da menzil yapısı görülmemektedir (Şekil 23). Yalnız eski haritaya işlenmemiş olsa da Nene Saliha Hanım Vakfı Vakfiyesi'nden İbrahim Paşa Mahallesi'nde bir hanın varlığı öğrenilmektedir. Kırk bir ve 42 numaralı parseller olarak ifraz olmadan önce 14 numaralı parselin geometrisi incelendiğinde parçalı ve diğerlerinden belirgin biçimde büyük oluşu dikkat çekmektedir. Nitekim Erzurum'da ilk kadastral plan ve tapu kayıtlarının 1961 yılında oluşturulduğu dikkate alınacak olursa öncesinde bu parseller üzerinde bir han olmadığını kesin olarak ifade etmek mümkün değildir.

Şekil 23. Tarihi Erzurum haritasında yapı grubunun konumu ve bölgedeki yapıların işlevleri (Küçükuğurlu, Tüfekçi, 2017).

İmar Planında yeni yapılaşma izni verilmesi kabul edilebilir bir durum değildir.

Kaynaklar

- Akın, G. (1991). Tüteklikli örtü geleneği: Anadolu camii ve tarikat yapılarında tüteklikli örtü. *Vakıflar Dergisi*, 22, 323-54.
- Akok, M. (2019, 29 Temmuz). Erzurum Arşivi. Resim Galerisi. <http://erzurumarsivi.com/cumhuriyete-kadar-erzurum/>
- Eldem, S. H. (1984). Türk Evi Osmanlı dönemi. Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlendirme Korporatifi Derneği Yayınları.
- Erzurum Arşivi. (2019, 2 Eylül). Resim Galerisi, Kafkasyalı Fuat Bey'in Erzurum haritası-1904 yılı. <http://erzurumarsivi.com/harita-dokuman/>
- Erzurum Arşivi. (2021, 12 Şubat). Resim Galerisi, 1960'lı yıllar Erzurum haritası. <http://erzurumarsivi.com/harita-dokuman/>
- Erzurum Büyükşehir Belediyesi Dijital Arşivi. (2018). Koruma amaçlı imar planı (KAİP). Büyükşehir Belediyesi, Erzurum.
- Erzurum Tapu Kadastro Müdürlüğü Dijital Arşivi. (2020). İbrahim Paşa Mahallesi güncel kadastral planı. Tapu Kadastro Müdürlüğü, Erzurum.
- Erzurum Tapu Kadastro Müdürlüğü Dijital Arşivi. (1961). İbrahim Paşa Mahallesi tarihi kadastral planı. Tapu Kadastro Müdürlüğü, Erzurum.
- Gök, Y., Kayserili, A. (2013). Geleneksel Erzurum evlerinin kültürel coğrafya perspektifinden incelenmesi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 30, 175-216. <http://DOI: 10.17295/dcd.08961>
- Gündoğdu, H. (1997). Genel özellikleriyle Erzurum evleri. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 3, 27-37. <https://dergipark.org.tr/pub/ataunigsed/issue/2565/33028>
- Hotan, H. (1946). Erzurum'da sivil mimari ve özellikleri. *Arkitekt*, 171-172, 62-4.
- Hotan, H. (1947). Mimarlık etüdları: Erzurum evleri. *Arkitekt*, 181-182, 27-30.
- Kahya, Y. (1998). Geleneksel Türk evleri bibliyografyası. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Karpuz, H. (1993). Türk İslam mesken mimarisinde Erzurum evleri. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Köşklü, Z. (2005). Eski Erzurum mutfağında tandır: yapılışı, kullanımı ve Doğu Anadolu'daki yeri üzerine. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 155-77.
- Köşklü, Z. (2016). Geleneksel Erzurum evlerinde kurunlu çeşmeler. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 36, 111-36.
- Kuban, D. (1995). Türk "Hayat"lı evi. MTR: Mısır Matbaacılık A.Ş.
- Küçük, C. (1995). Erzurum. *İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 11). Türk Diyanet Vakfı.
- Küçükuşurlu, M., Tüfekçi M.T. (2017). Osmanlı dönemi Erzurum haritası. *Erzurum Teknik Üniversitesi*.
- Pamuk, B. (2007). İpekyolu ticareti ve Erzurum. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 22(2), 125-43.
- Sağlam, T., Yurttaş, H. (2020). Geleneksel Erzurum evlerinde istatistiksel veri analizi. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 67, 405-42. <https://doi.org/10.14222/Turkiyat4301>
- Tozlu, S., Küçükuşurlu, M. (2002). Erzurum evleri, tarihi kayıtlara ve şahitlere göre. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 9(20), 313-29.
- Tuztaşı, U., Aşkun, İ. Y. (2013). "Türk Evi" idealleştirilmesinde "Osmanlı Evi" ve "Anadolu Evi" kavramlarının ortaklıklarına ilişkin işlevsel açıklamalar. *bilig*, 66, 273-96.
- Vakıflar Bölge Müdürlüğü Dijital Arşivi. (2013). Erzurum evleri eski fotoğrafları, Vakıflar Bölge Müdürlüğü, Erzurum.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. (1929a). Saliha Hanım Vakfiyesi transkripsiyonu, (614_28_0005 nolu defter). Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara, s. 7-8.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. (1929b). Saliha Hanım Vakfiyesi transkripsiyonu, (614_28_0005 nolu defter). Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara, s. 9-10.
- Yurttaş, H. (2000). Fuat Bey'in Erzurum haritası. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 15, 49-71.
- Yurttaş, H., Özkan, H., Köşklü, Z., Tali, Ş., Okuyucu, D., Geyik, G., Kırdığılı, M. (2008). Yolların, suların ve sanatın bulunduğu şehir Erzurum. *Kariyer Matbaacılık Ltd. Şti.*